

ד"ר משה שניר / יוני 2008
דברים ביום עיון בגלריה בקיבוץ לוחמי הגטאות
בתערוכת ' כתם שמש על הקיר' – יהושע גרוסברד – עידית לבבי גבאי

מרחב פרטי ומרחב ציבורי וכתלים ביניהם

כתלים ובתים בתרבות היהודית

כתלים אינה מילה שמופיעה הרבה בתרבות ישראל. בתנ"ך היא לא מופיעה בכלל ואילו בספרות חז"ל היא מופיעה בתחילה בענייני חולין גמורים ומעוטי חשיבות, בעיקר בסוגיות של מריבת שכנים; ורק בהמשך מתייחסים לכתלים כמרכיבי היסוד של ביתו של אדם, בית המדרש, בית האלוהים.

החברה המקראית בהיווסדה הכירה היטב את האוהל. גם האלוהים שכן באוהל. לישיבת הבית יוחסה משמעות מוסרית שלילית של הסתגרות מפני הזולת, גסות לב ביחס לעונוי וכאבו של הזר העומד בפתח ואינו זוכה למענה. הסוכה המפולשת היא עקרונית המשכן הראוי לאדם. יתר על כן, ישיבת הבית הרב דורית אינה ערך יסוד בנרטיב המקראי, כאשר אברם נהיה לאברהם לאחר שהוא שומע לציווי "לך לך" ומקבל על עצמו גרות ותושבות בארץ אחרת. יושב האוהל הנודד הוא הראוי לשמוע את קול האלוהים הן בסיפורי האבות והן אחר כך בפרק ההיסטורי בסיפורי יציאת מצרים, נדודים במדבר ומעמד הר סיני. האוהל הוא שמסמן את הפתיחות אל הקול הקורא ולא הבית התחום בכתלים.

ההתייחסות לכתלים מוצאת את מקומה בהתייחסות לבניה של בתי הוועוד. כתלי בית המדרש נטולי חלונות הם – החלונות והפתחים הם הספרים הנלמדים. כתלי בית המדרש אמורים להותיר את ענייני החולין בחוץ, שלא יפריעו לתלמוד. בית המדרש הנו מרחב חברתי סגור וכתליו מותירים מחוצה לו גם את עם הארץ גס הרוח, כהלל (אחר כך "הלל הזקן") שנאלץ לתקוע עצמו בארובה כדי לשמוע דברי תורה מפי שמעיה ואבטליון (תלמוד בבלי, יומא, לה, ע"ב). בית המדרש האידיאלי הוא המערה, והאידיאלי ביותר היא המערה נטולת הפתח כמערה שנחבאו בה רשב"י ובנו (תלמוד בבלי, שבת לג ע"ב- לד ע"א). בסיפור משמעותי אחד שרבים זכו להכירו נוטלים כתלי בית המדרש חלק בדיון הבית מדרשי ומתחילים לנטות פנימה לפי דרישתו של אחד המתדיינים בעת של מחלוקת סוערת. רק גערתו הקשה של חכם אחר עוצרת אותם מלגרם אסון ולהתערב בענייני בני האדם (תלמוד בבלי, בבא-מציעא, נט ע"ב).

הכותל, כאובייקט של משמעות קיבל את משמעותו לאחר החורבן כאשר התהווה המושג של כותל המזרח. הכותל המכוון אל מעבר לו, לירושלים. בעיני רוחו של המתפלל הכותל אמור להיות שקוף או מעין מסך LCD רוחני (בדימוי מעולמנו הטכנולוגי) שמראה את תמונות ירושלים. הכותל הנו אמצעי לציון כיוון או

מרחב, לגדירתו או להכוונה אליו. המרחב הוא המשמעותי. המרחב שכאן או המרחב הנוכח הנעדר, המרחק ששם.

אחר כך התמסד גם מושג הערך "הכותל המערבי". אמנם האובייקט עצמו קיים, אבל הוא בבחינת חפץ מעבר לאומי דתי שבאמצעותו מעלים על נס את מה שהיה ואיננו והוא הוא משאת הלב.

ידוע לנו גם המושג "אוזניים לכותל". (מדרש ויקרא רבה, פרשה לב, מדרש תהילים וילנה פרשה י) אזהרה למי שבוטח בכתלים כיוצרים מרחב של שמירת סוד. אין לבטוח בכושר הבידוד של הכתלים.

בנייתם של כתלים ובתים נחשבה איום על התודעה היהודית של עם המצוי בגולה. בעלות על בית יוצרת שייכות למקום. אמנם הנביא ירמיה באגרתו לגולי בבל אומר להם לבנות בתים ולהקים משפחות אולם אמירה זו מושמעת על רקע החשש ששיבה לחיים תעמעם בהדרגה – באופן טבעי – את הזיכרון של מה שהיה. האדם היהודי שבגולה נדרש לא להשלים לגמרי את כתלי ביתו כדי לשמור על זיכרון ירושלים.

בכל מקרה מתייחסת התרבות היהודית בהסתייגות ובחשש למרחב הפרטי, לפוטנציאל ההסתגרות ואטימות לב שבו. לעומת זאת כתליו של המרחב הציבורי הם בעלי חשיבות רבה ותיאור בניינו של המקדש הנו עניין ציורי מאד (הכל במילים בלבד). גם בנייתם של מקדשי מעט, בתי הכנסת, בקהילות ישראל בתפוצות זכה לתשומת לב רבה.

בשיחה עמכם אני מבקש לעסוק בסוגיה, שאחת מכלות שמחת הלימוד הזה בגלריה הזו ובתערוכה הזו, עידית לבבי גבאי, הייתה שותפה לה יחד עמי כבר מספר פעמים – תפיסת המרחב הפרטי והמרחב הציבורי בחברה הקיבוצית: **רשות הרבים ורשות היחיד במרחב הקיבוצי**. ברשותכם, נפתח יחד את מחשבה על המרחב הקיבוצי ומקומם של מרחבים פרטיים בתוכו, ובמידת האפשר הקירות שביניהם.

מרחב פרטי ומרחב ציבורי בקהילה הקיבוצית

בדברים אלו – ונאמר את סיכום הדברים מלכתחילה בעבור הקורא שזמנו קצר – הקיבוץ היווה מעת היווסדו מסדר של אבירי משימה לאומית שהתבקשו להקדיש למסדר את כל זמנם וכל מאודם. הזמן הפרטי היווה קטע של רישול שיש להתמודד עמו וכך גם המרחב הפרטי, רשות הפרט. הקיבוץ כולו היווה מקדש מעט וחבריו היו הכוהנים. מחשבה עצומה הוקדשה לעיצובו של המחנה על כל מרכיביו במישור התנועתי. בתוכו למקום הפרטי, האוטונומי באמת, לא היה מקום. אם היה מקום זה היה חלק מתהליך של פשרה מתמשכת, של נסיגה בעצב ממה שראוי היה שיהיה. עם השנים עקב כוח החיים עצמם הלכו והתהוו מרחבים פרטיים אולם הכל בתחושה של הליכה לאחור, בקרב מגננה. גם היום הגיבוש של כתלים התחמים בין מה שהנו "שלי" למה שהוא "שלנו" טרם הושלם. אין זה רק השלמתו של תהליך שיוך של נדל"ן אלא גם ההפנמה הערכית שמצד

אחד יש מרחב שהוא רק שלי, והמרחב שלו הנו רק שלו, מרחב פרטי שהוא לחלוטין פרטי, ומצד שני ישנו מרחב ציבורי שהוא לא שלי אלא של הציבור ובהיפוך ערכים איני רשאי לעשות בו כבשלי, לכבוש שטח, להשליך אשפה, לפזר גללי כלבים, לנהוג ברכב בדרך שאינה מתחשבת בזולת, להיות כפוף למערכת חוקים אובייקטיבית, ציבורית. מרחב ציבורי המוכר ככזה זוכה לפיתוח בזכות היותו ציבורי ויש בו מקומות לוועוד, לגלריות לאמנות, לאולמות לשמיעת קונצרט, לאספת חברים, לעשיית ספורט, לטיול בגן. הא בהא תליה: בלא מרחב פרטי שהוא באמת פרטי אין מרחב ציבורי שזוכה לכבוד הראוי למרחב ציבורי. הקיבוץ סובל מעת היווסדו מבלבול כרוני בין מה ששלי לבין מה ששלנו – הבהרת הסוגיה הזו היא ממד חיוני להתפתחותו העתידית.

מזה שנים אנו עוסקים בפענוח מקומו של היחיד ועולמו בתוך מרחב קיבוצי שמדגיש את הציבור וקובע את עדיפותו המכרעת של הציבור על יחידיו – בכך הייתה לי עידית לבבי גבאי לשותפה משמעותית. הקיבוץ היה חברה מגויסת מעת היווסדו. הוא בנוי על תשתית אידיאולוגית דומיננטית המעמידה בפני חבריו משימות לאומיות למימוש: קליטת עליה, יישוב יהודים בארץ ישראל, כינון של חברת מופת סוציאליסטית. מסדר נזירים מיישבי ארץ, שדרש מחבריו את כל זמנם, את כל נפשם וכל מאודם.

במאמר מוסגר, החינוך המשותף, גם הוא, יותר משהיה מימוש של תיאוריה פדגוגית מגובשת היווה מערכת של תיעול זמנם ומרצם של חבריו לערוץ של משימה קולקטיבית. הרציונאל הפדגוגי הגיע במאוחר, יותר רציונאליזציה מאשר רציונאל. התא המשפחתי היווה איום אסטרטגי על הקולקטיב הקיבוצי. לתא המשפחתי יש ממשק אנרגיות משלו, יש לו ממד זמן משלו והוא מהווה ניגוד עקרוני לשאיפה של הקולקטיב למימוש טוטאלי של יכולות חבריו.

בקהילה הקיבוצית המתהווה נתפס "סדר היום" של המשפחה כאתגר. "ההתחדרות" נתפסה, ובצדק, כאקט אנרכי. אנו קוראים בחיך על פנינו את המאבק כנגד חדירת הזוגיות לקומונה הקיבוצית. את הורדת הדלת מפתח "החדר" בימי דגניה וכנרת העליזים כדי למנוע אוטונומיה מוגזמת של התא המשפחתי המתהווה. אותו הדבר לגבי הולדת הילדים, שכמובן נתפסה כעניין טבעי אבל גם כאיום, כלכלי וחברתי, שיש להתמודד עמו.

כותבת יונה בן יעקב על מיסוד חיי המשפחה עם בן זוגה יצחק:

איך התחילו "הרומנים"? היום אומרים "הם הולכים ביחד". או אמרו "הם כבר קוראים ביחד". גרנו בחדר הצעירות, 4 חברות. כשהיה נכנס בחור של אחת החברות "לקרות ביחד" – האחרות היו יוצאות. כך היה נכנס יצחק ואני הייתי קוראת אתו את אחד העם. הרומן נמשך הרבה זמן. אבל "תכלס" – עד מתי זה יהיה? חדרים לא היו. יצחק גר באוהל עם חיים ברקוביץ. ואותו שלחו לעבודה בחוץ לאיזה מקום. הוא נסע ונשאר אוהל ליצחק וזאת הייתה הזדמנו כזאת. אבל איך עושים זאת? שברנו את כל המושגים אז. היו בינינו שראו פסול בכל טקס. כי זה היה זעיר בורגני.

רצו לבנות תרבות חדשה. מה פתאום אני אכנס לאוהל של יצחק? איך זה יהיה? החלטתי החלטה גאונית. אני גרתי בבית הראשון. לקחתי את המזרון שעליו ישנתי וזרקתי אותו למטה כשכולם ישנו בלילה. ויצחק לקח את המזרון והכניס לאוהל ואנחנו "התחדרנו" .. (כאן על פני האדמה, עמ' 75).

עבור הקיבוץ הייתה דרך "החינוך המשותף", שיטה לארגון התהליך המשפחתי הבלתי נמנע ומזעור נזקיו הצנטריפוגליים. נבנו מרחבי ילדים וכך הועבר רוב הטיפול בילדים למרחב ציבורי. בן קיבוץ ייכנס כיום לכל קיבוץ בישראל ותוך דקות ספורות יזהה את בתי הילדים בחצר הקיבוץ. מדהים לא רק הדמיון הפונקציונאלי שלהם אלא גם הזהות הארכיטקטונית. הדמיון - הרבה יותר ברור מהדמיון שאנו נמצא כיום בין בתי כנסת שונים - נובע גם מהזהות בתפקידים וגם מכך שהתכנון האדריכלי היה מולאם תנועתית ונעשה על ידי גופי תכנון תנועתיים. בכל בית ילדים נמצא את מרחב המגורים, חדרים חדרים ל 3-4 ילדים בחדר, חדר אוכל, חדר כתיבה, חדרים המקלחת עם המקום לשורות המגבות (כביצירותיה של עידית), פרוזדורי נעליים וכו'. ובתוך זה הכתלים המעצבים את החללים הללו. צבע הקרם - הצבע התנועתי האולטימטיבי עם רצועת צבע הפלסטיק המבריק עד לגובה העיניים ומעליו צבע סיד.

אין ילד קיבוצי שלא מכיר את הקיר הזה, שאליו התייחסה האמירה המצווה האולטימטיבית בשעת מנוחת צהריים מסדרית: "תסתובב לקיר". הקיר הקיבוצי שלי הפרטי היה מלא עד אפס מקום בציורי קיר בהם שיקעתי את כל דמיונותיי, קילפתי וציירת, קילפתי וציירת. מיכאל אנג'לו של קיבוץ. זהו ציור הקיר שלי - מרד אבסורדי בקיר המגזר, התחכמות מקאברית שהפכה את הקיר למקום מפלט.

במחשבה לאחור היו בתי ילדים דרך מבריקה לעשות את המרחבים היותר פרטיים של האדם למקדש מעט קולקטיבי של הציבור הקיבוצי. וועדת התכנון הקיבוצית שתכננה, ועדת החינוך התנועתית שקבעה את הסדרים, המזכירות הקיבוצית שתפעלה. להורים הייתה השפעה אפסית על מרחב החיים של ילדיהם. היום זה בלתי נתפס - אז זה נתפס כאמת אולטימטיבית שזכתה לרציונאליזציה של פדגוגים מקצועיים שמכרו את נשמתם החוקרת למולך האידיאולוגי.

רבים מילדי הקיבוץ של פעם כשהם נפגשים היום עם אמירות כשלי, עם תערוכה כתערוכת "לינה משותפת", עם הסרטים "אדמה משוגעת" ו"ילדי השמש" אומרים שעבורם בית הילדים היה מקום של חיים מאושרים. אנרגיית הילדות והנעורים שפעה גם שם. אנשי החינוך הקיבוצי לא היו אנשים של רוע, וברובם היו אלה אנשים של אמונה ומסירות ולעתים של נאיביות רבה. יחד עם זאת היה בית הילדים קליע ברק של אנרגיות הילדות והאינטימיות, מעמם של אנרגיה אנושית מאיימת. ילדות התחומה בבית ילדים ציבורי היא כבר פחות מאיימת על החיים הקולקטיביים.

דירות ההורים, חברי הקיבוץ, "החדרים", נטו להיות באופן טבעי מרחב-מעט פרטי, אי של פרטיות נזירת במרחב ציבורי דומיננטי. הקיבוץ היה במשך שנים רבות חברה של עוני כלכלי. היה עוני בקיבוץ. הבית היה זעיר. הוצאו ממנו הפונקציות החיוניות של חדרי ילדים, מטבח, כביסה, משרד, מחסן, גינון, בידור סלוני. כשהגיעו הורי לדירת ה-44 מטר הידועה הם ראו עצמם ברי מזל - והדירה הזו לא הייתה שלהם עד הסוף. רק זכות שימוש ניתנה להם, חסד על תנאי של הקולקטיב לפרטיו. העיצוב היה קסרקטיני: כל הדירות זהות, 4 בשורה, צבע חלונות זהה, צבע קירות זהה - לבן, קרם, אפרסק - חלונות זהים. היה תקנון, כדי למנוע סחרור של שאיפות לב זעיר בורגניות.

ריהוט הבית היה נזירי, ומתוקנן היטב. זכאות למיטה, זכאות לשולחן וכסאות, זכאות לכוננית (או נקודות ריהוט), זכאות לקומקום, זכאות לטלוויזיה 21 אינץ'. המון אנרגיה אנושית "פסולה" נעצרה למול התקנון שאפשר מידה מוגדרת של אנרגיה כזו לבוא לידי מימוש. אין מדובר בהיסטוריה רחוקה של ימי חלוצים סראשית המאה - אני זוכר שכאשר בנו את הבית שלי בשנת 1989 (לא בימי כנרת, כאן, לא מזמן) ביקשתי כגחמה פרטית משקופי חלונות צבעוניים - זה היה מעבר לאפשרי.

הגינה ליד הבית - אי זעיר של יוזמה פרטית. כתבתי פעם שמפת הגינון הפרטי היא מפת היצירתיות של תושבי הקיבוץ. בהתחלה היו גם הגינות תקניות. גינות של קאלות. המון פרחים לבנים, פרחי לווייתן. בשבוע אחד כל הקיבוץ מביא זבל חצרות והופך את האדמה, בשבוע אחד כל הקיבוץ מטמין פקעות, משקה, מחכה ליבול. המון קאלות. בסוף הקיץ מוציאים את הפקעות למשמרת. הנוי מתדרך כיצד לבצע את התהליך. וביום אחד חגיגה, לכל בתי האב בקיבוץ מחלקים שתיל, עץ פקאן. לכל משפחה הפקאן שלה, מול הדלת שלה. הכל מסודר. כל משפחה משגיחה ושומרת על זכויותיה הפרטיות בפקאן הפרטי. אבל לאט נפרצות השורות והגינות מחילות להצמיח יצירתיות וגם יצר כיבוש לא קטן. המוכשרים והמשקיעים מוציאים מהן צבעים וריחות שוועדת הגינון התנועתית לא ידעה למסגר.

הצרו של קיבוץ היה גם בית פרטי וגם מרחב ציבורי. אנו, ילדי הקיבוץ הסתובבנו בו - סופגים את שני הממדים הללו. הוא היה מרחב בית שבו הכרנו את כולם, כל אדם, כל עץ, כל עץ שסק או רימון, מתי כדאי להגיע לעץ הזה ומתי למשנהו, היכן יש רימונים מתוקים והיכן חמוצים. ומצד שני היה זה מרחב של עין ציבורית. הכל שלנו ושום דבר לא שלנו. כל חבר עובר אורח יכול היה לגעור בילד חולף או להעיר לו על הליכותיו. הכל היה ציבורי. גם הילדים ציבוריים. המרחב הציבורי היה מרחב של צמיחת כישורים אבל בשלב מסוים הגיע הילד אל גבולותיו ושם נעצר. למרחב הקיבוצי היו גדרות פיסיות - אנו זוכר את שדרת הברושים עם הגדר הדוקרנית בגבולו המזרחי של הקיבוץ, שעברה 10 מטר ממגרש הכדורסל. מעבר לה השתרע "הוילדנרס", העולם הגדול. אולם הגדר הייתה גם גדר מנטאלית. האדם הצעיר נדרש למצוא את מקומו בתוככי החצר הקיבוצית. מי "שעשה את מה שהוא רוצה" נתפס לפורץ גדר. כאן נעצרה הצמיחה האישית והאדם הצעיר נדרש להכווין את התפתחותו בהתאם לדופק החיים הקיבוצי: תור ללימודים, מתי הולכים ומתי

חוזרים, לימודים בהתאם לצורכי הקיבוץ, תנאי חיים בהתאם לאישורי המוסדות, מה עושים עם הלימודים אחרי שחוזרים, רגשי אשם על זה שלומדים כאשר האחרים עובדים. הגדר נהייתה לגדר מגן על הקיבוץ מפני הכוחות הצנטרופוגליים של בני הקיבוץ. מי שלחץ לו יתר על המידה עזב. אחרים התאימו את מידותיהם לגדר.

עברו שנים והגדר קרסה תחת הלחץ מבפנים. הבל הבלים היא האמירה שהגדר קרסה כי סביבתה נהייתה לקפיטליסטית. הגדר הקיבוצית קרסה כי היא הייתה קצרה מדי, לוחצת מדי, גדר סדום.

אבל גם בקיבוץ המשתנה הבעיה של המרחב הפרטי והמרחב הציבורי טרם נפתרה. החבר קיבל בקיבוץ המופרט את האחריות לחייו הכלכליים, אולם שאלת המרחב הפרטי והמרחב הציבורי אינה מתמצית בהכנסות מעבודה. עדיין אין גבולות. הבית הנו מצד אחד עדיין לא רשום על שמו והוא לא ממש שלו, גם לצורכי הורשה, או מכירה באם רוצה בעליו לעבור למקום אחר. טרם ראינו מעשה כזה.

המגרש הפרטי, משאת הלב הזעיר בורגנית, טרם הוגדר. יכול האחד להיכנס לשטחו של שכנו ואין מי שיגן, אלא אם בעל המגרש הנו הדאליים גבר של "כל דאליים גבר". גם המרחב הציבורי הנו עדיין בבחינת מרחב פרטי ויכול חבר לפלוש אליו כרצונו, לגנן בו ולבנות בו (מחסן למשל), לנהוג בו באגרסיביות תוך סיכון ממשי של ההולכים בו. אוי למי שיעז לבקש ממנו לנסוע מעט לאט יותר כדי לכבד את זכותם של הולכי הרגל למעבר בטוח. אין לפרט כל זכויות במרחב הציבורי, למשל מדרכה ללכת עליה בביטחון, או הגנה מפני מה שמותירים אחריהם כלבים. יכול חבר לנטוע עצים שיחסמו את המעבר בכביש או במדרכה ולהקים מערכות תאורה מסנוורות, או להצמיח סביב ביתו חומות שהגן של אותו הענק מהסיפור "הענק וגנו" היה יכול להשתבח בהן. הפרט האגרסיבי ישליך בתחום הציבורי פסולת מתי שבא לו להשקיע בגינתו וחצרו. אין מי שיעיר לו. אין כללים מחייבים שאפילו נענשים על הפגיעה בהם. אין הגנה על המרחב הציבורי מפני גחמת הפרט ואין הגנה על המרחב הפרטי מפני גחמת הפרט.

למרחב ציבורי יש צרכים אחרים ממרחב פרטי, אולם החברה הקיבוצית מתקשה להגדירו ככזה ולטפח אותו ככזה. בחזונו הפרטה ומימוש של חלומות מודחקים קשה לנו לראות שהמרחב הציבורי הנו השלמתו ההכרחית של המרחב הפרטי ושיש לטפחו. ישנן פונקציות שרק מרחב ציבורי יכול לממש. ישנו צורך בסימון של מרחבים לאמנות ולמוסיקה ולגינון ציבורי ולגני משחקים ותחבורה מקומית בטוחה ורפואה וקיומם של תהליכי דמוקרטיה קהילתית. מרחב ציבורי אינו בזבוז – בהגדרה נכונה, לא כמרחב פרטי, הוא הכרח לחייה של כל קהילה. מה שהיה בעולם הקלאסי ככר העיר חייב למצוא את הגדרתו במרחב הקיבוצי המשתנה.

המרחב הפרטי אף הוא טרם זכה ללגיטימציה מלאה, בין השאר גם מרשויות המדינה ומחלקים רחבים בתוכה שעדיין טוענים שלחבר הקיבוץ אין זכאות למרחב פרטי. הכתלים, הגדרות, יכולים להיות גדרות חוסמות והם יכולים להיות גבולותיו ויוצרו של מרחב ביתי, מוגן אבל פתוח, שבו מתעצמת ייחודיותו של האדם. שלילת

הזכות למרחב חיים פרטי היא בעומקו של דבר שלילת הזכות להיות אדם פרטי, להיות אדם בכלל. מצד אחד, המלכוד הזה הוא פרי יצירתו של הקיבוץ עצמו. מי שקורא את תקנון האגודה השיתופית (של קיבוץ לוחמי הגטאות או של כל קיבוץ אחר) נדהם מעומק השלילה של זכותו הפרטית של האדם הקיבוצי לבית משלו. כמה ניסוחים בוטים הוכנסו למסמך מכונן זה כדי שלפרט תהיה תלות מוחלטת בקולקטיב. מצד שני שלילת זכותו של הקיבוץ לבית ונחלה משלו זו גם שלילתה של החברה הסובבת שמוכנה הייתה לראות בקיבוץ מסדר של נזירים אבל לא ישוב של בעלי בתים.

תרשו לי להציב עוד תזה הנוגעת בסוגייה עקרונית למפעל הציוני - שנים התמודד הקיבוץ עם שאלת העדר תחושת השייכות של ילדיו למקום. מדוע הם עוזבים? המענה המסורתי האומר שזו "בעיה של חינוך" כבר מזמן סר חינו ואיש לו מאמין בו. שייכות למקום איננה עניין אידיאולוגי. לשייכות למקום יש קשר הדוק לתודעת השייכות הפרטית ולתודעת החפיפה בין הזהות הפרטית למרחב הפרטי ולהבדיל ההכרה במרחב הציבורי. כאשר הבית, והגינה, והשדה, והמפעל הם רק "שלנו", זאת אומרת הם לא "שלי" גם במובן הרגשי וגם במובן המשפטי, לא מתהווה מחויבות למקום ולא מוקנה הביטחון שנותנת המקומיות. החברה הקיבוצית הייתה החברה היחידה בעולם שבה הורים חילקו את ירושת ילדיהם לאנשים שבאו מבחוץ - מהחברה האחרת - ועוד שמחו על כך. אלטרואיזם שאין כדוגמתו. במעשה זה גלום מסר סמוי: "המקום הזה אינו ממש שלי ולכן הוא גם לא ממש שלך, ילדי". כעת גם זה משתנה כאשר אנו עדים בקיבוצים להסתייגות מקליטת חברים שאינם בני חברים - זהו תהליך של נורמליזציה (ונושא למאבקים מרים). מתי נדע שמציאות האלטרואיסטית היא שמונעת כל שורשיות השתנתה - כאשר ישבו נכדים בבית שהיה של סבא וסבתא ותחת העץ שהסבים נטעו ויספרו את הסיפור המקומי לילדיהם שלהם. כוונתי לא רק ל-"בית" במובן המטאפורי, לא רק לחיים באותו הקיבוץ, אלא באותו הבית ממש. שב"ב"ב"ב" של בית מגוריו של הנכד ישכנו סודותיה הרב-דוריים של המשפחה, בית שכתליו יספרו סיפורים ישנים למי שראוי לשמוע אותם, הנכדים.

גם כאן, יצירתו של מרחב ציבורי לצד הגדרתו של מרחב פרטי תאפשר שחרור מהמלכוד החוסם את צמיחתו של הישוב הקרוי קיבוץ, גם אם אחר כך יהיה מי שיאמר ששוב אי אפשר לכנותו "קיבוץ". כאשר יהיה ברור מה "שלי" תתאפשר גם קבלה של אוכלוסייה חדשה, מגוונת, מעשירה, שלא תאיים על מה ששלי אבל תעשיר את החיים הקהילתיים והציבוריים שלנו.

לסיכום, שכבר שמעתם, הגדרתו של מרחב פרטי הנו תהליך של שחרור מבלבול עקרוני שלא עושה טוב לחברה הקיבוצית. עם הגדרתו והפנמתו ניתן לפנות גם לטיפוחו של מרחב ציבורי פוסט-קיבוצי.